ष्यते पर्युदासस्तु तदन्यमात्रसङ्कोचार्थ इति ततो भेदात्। कुत्रचिद्विकल्पप्रसक्तावप्यनगत्या प्रतिषेधाश्रयणम्। यथा "नातिरात्रे षोडशिनं गृह्णाति" इत्यादौ। अत्र "अतिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीति" शास्त्रप्राप्तषोडशिग्रहणस्य निषेधाद्विकल्पप्रसक्तावपि न पर्युदासाश्रयणम्, असम्भवात्। तथाहि यद्यत्र षोडशिपदार्थे नञर्थान्वयस्तदातिरात्रे षोडशिव्यतिरिक्तं गृह्णातीति वाक्यार्थबोधः स्यात्। स च न सम्भवति "अतिरात्रे षोडशिनं गृह्णातीति" प्रत्यक्षविधिविरोधात्। यदि चातिरात्रपदार्थेनान्वयस्तदातिरात्रव्यतिरिक्ते षोडशिनं गृह्णातीति वाक्यार्थबोधः स्यात्। सोऽपि न सम्भवति, तद्विधिविरोधात्। अतोऽनन्यगत्या शास्त्रप्राप्तषोडशिग्रहणस्यैव निषेधः। न च विकल्पप्रसक्तिः तस्याप्याश्रयणीयत्वात्। इयांस्तु विशेषो यद्विकल्पादावेकप्रतिषिध्यमानस्य नानर्थहेतुत्वम्। यथा "न कलञ्जं भक्षयेत्" इत्यादौ कलञ्जभक्षणादेः, तत्र भक्षणनिषेधस्यैव पुरुषार्थत्वात्। न च "दीक्षितो न ददाति न जुहोति" इत्यादौ शास्त्रप्राप्तदानहोमादीनां निषेधाद्विकल्पापत्तिरिति वाच्यम्। स्वतः पुरुषार्थभूतदानहोमादीनां निषेधस्य पुरुषार्थत्वाभावेपि निषिध्यमानस्यानर्थहेतुत्वम् यथा क्रतौ स्त्रीगमनादेः। तन्निषेधस्य क्रत्वर्थत्वेन तस्य क्रतुवैगुण्यसम्पादकत्वात्"। [निषेधकाः" मार्कण्डपु०।

निषेधक त्रि० नि+षिध-ण्वुल्। निवारके "ये चाह्नाद०

निषेधविधि पु० निषेधे अभावे विधिरिष्टसाधनताधीहेतुः। अभावे इष्टसाधनताबोधकवाक्ये यथा "एकादश्यां न भुञ्जीतेत्यादौ" भोजनाभावे एव इष्टसाधनत्वं बोधयति न तु भोजने विध्यर्थेष्टसाधनत्वभावम्, अतो निषेधवाक्यादस्य भेदः। "अष्टम्यां मांसं नाश्नीयात्" इत्यादौ तु निषेधे मांसभोजने अनिष्टसाधनत्वं बोधयति "एकादश्यां न भुञ्जीत" इत्यादौ तु भोजनाभावे इष्टसाधनत्वमिति विधिस्वरूपे गदाधरः। एवं नेक्षेतोद्यन्तमादित्यमित्यादावपि निषेधविधित्वमित्याकरे स्थितम्। अतएव एकादशीभोजनाभावस्य अभोजनसंकल्पस्वरूपस्य व्रतत्वम् तिथिस्वरूपविशेषनियमनं च। निषेधत्वे कालमात्रामेयतया तत्कालमात्रेण निवृत्तिः स्यात् "निषेधस्तु निवृत्त्यात्मा कालमात्रममेयते" इति भट्टोक्तेः।

निष्क माने चु० आत्म०सक० सेट्। १निष्कयते अनिनिष्कत। अचोपदेशत्वात् सति निमित्ते न क्षत्वम्। प्रनिष्कयते।

निष्क पु०न० निश्चयेन कायति निस्+कै-क निष्क-अच वा। शास्त्रीयषोडशमाषकपरिमितसुवर्णानामष्टाधिकशते, २व्यवहारिकरूपके (टाका) ३चतुःसुवर्णपरिमिते पलपरिमाणे मानभेदे, ४वक्षोभूषणे ५हेमपाले ६दीनारे च अमरः। दीनारशब्दे दीनारार्थः दृश्यः। ७पणे ८षोडशद्रुमे (काहन) परिमाणे "वराटकानां दशकद्वयं यत् सा काकिणी तास्य पणश्चतस्रः। ते षोडश द्रुम इहावगम्यो द्रुमैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः" लीला०। "हरिचक्रेण तेनास्य कण्ठे निष्कमिवार्पितम्" कुमा० "चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः" मनुः "गवामभावे निष्कः स्यात् तदूर्द्धं पादमेव वा" मिता० धृता स्मृतिः।

निष्कण्टक त्रि० निर्गतः कण्टकोऽस्य प्रा०ब०। १उपसर्गहीने २बाधकरहिते "राज्यं निष्कण्टकं कृत्वा भोक्ष्यसे मेदिनीं पुनः" भा०वि० ६अ०।

निष्कण्ठ पु० निर्गतः कण्ठः स्वरोऽस्य। वरुणद्रुमे शब्दच०

निष्कम्प त्रि० निर्गतः कम्पो यस्य प्रा०ब०। कम्पहीने "निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम्" "निष्कम्पवृक्षं निष्टतहिरेफम्" कुमा० "दिशः पपात पत्रेण वेगनिष्कम्पकेतुना" रघुः।

निष्कम्भु पु० देवसेनाधिपभेदे "बलिना हयपर्वा तु सह निष्कम्भुना रणे" हरिवं० २४४अ० देवासुरयुद्धोक्तौ।

निष्कर्ष पु० निस् कृष+भावे घञ्। १निश्चये २दयत्तादिना स्वरूपपरिच्छेदे "एतद्विदन्तोविद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम्" मनुः। "स उपाधिर्भवेत्तस्य निष्कर्षोऽयं प्रदर्श्यते" भाषा०। ३निःसारत्वे च

निष्कर्षण न०निस्+कृष-भावे ल्युट्। १निष्कासने २निःसारत्वे "ब्राह्मणस्य प्रियाशोकशल्यनिष्कर्षणौषधम्" रघुः

निष्कल त्रि० निर्गता कला यस्य प्रा०ब०। १कलाशून्ये २निरवयवे सम्पूर्णे "निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम्" श्वेता०उ० "चिन्मयस्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः" एका० जामदग्न्यवाक्यम्। ३कलादिव्यापारशून्ये च "दग्धाश्च निष्कलाः शान्तं ग्रहीष्याः स्वकर्मभिः" भा०व० २०अ०। ४मतार्थवायां द्रव्यावां स्त्रियां स्त्री शब्दरत्ना० नीरक्षायां स्त्रियां स्त्री ङीप् शब्दरत्ना०।

निष्कषाय त्रि० निर्गतः कषायः चित्तमलभेदो यस्य प्रा०ब०। १चित्तदोषशून्ये निर्मलचित्ते तत्त्वज्ञे। अत्यर्थिष्यां २जिनभेदे पु० हेमच०।